

ФРАЗЕМІКА ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ МИКОЛИ РУДЕНКА

doi: 10.12958/2227-2631-2020-1-42-79-92

Ірина Глуховцева,

кандидат філологічних наук, доцент

кафедри української філології та журналістики

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3265-4733>

У статті подано загальну характеристику фраземікону М. Руденка, використаного в поезіях митця, з'ясовано його функцію та прагматичні наміри автора. Предметом розгляду стали поетичні твори, поміщені в збірку Миколи Руденка „Поезії”. У дослідженні запроваджено описовий метод вивчення мовних явищ з його процедурами семантико-стилістичного й контекстуально-інтерпретаційного аналізу.

Фраземи, використані в поетичних творах М. Руденка, доповнюють і уточнюють метафорично висловлену думку. Не випадково провідна роль у поетичних текстах митця належить образно-виражальним фразеологізмам, до складу яких найчастіше входять метафоричні одиниці. У поемах письменник відкриває більші можливості для реалізації своїх творчих задумів. Тому, окрім названих стійких сполучень слів, автор використовує сталі порівняння, фраземи-евфемізми, гіперболи. Тематичне групування поетичних творів дозволяє виділити стійкі сполучення слів, використані майстром слова для змалювання образу автора, його опонента. Тому можемо говорити про фразеологічний портрет українського народу в поезіях М. Руденка, рідного краю, а також ліричного героя та його опонента. З допомогою фразем митець образно відтворює ставлення різних груп населення до мови, визначає місце рідної мови в житті українського народу.

Удаючись до різних способів стилістичного використання та контекстуального перетворення фразеологічних одиниць (створення значеннєвих опозицій, уживання антонімічного протиставлення, змістове оновлення), поет нерідко модифікує їх з метою надати висловлюванню певної конотації, підсилити експресивність фраземи, оновити її значеннєві відтінки. Цьому служать прийоми розширення компонентного складу стійкого сполучення слів, перестановка компонентів, уведення фраземи в новий контекст, лексична заміна одного компонента іншим. Використовуючи образ, який став основою загальноновживаного фразеологізму, автор нерідко й сам утворює стійке сполучення слів.

Ключові слова: фраземікон, фраземіка, фразеологічна одиниця, фразема, образно-виражальні фразеологізми.

The article presents a general description of the phrasemicon of M. Rudenko, used in the poetry of the artist, clarifies its function and pragmatic intentions of the author. The subject of consideration were the

poetic works of the artist, placed in the collection of Mykola Rudenko „Poetry” (Kyiv, 1991). The research introduces a descriptive method of studying linguistic phenomena with its procedures of semantic-stylistic and contextual-interpretive analysis.

Phrases used in the poetic works of M. Rudenko complement and clarify the metaphorically expressed idea. It is no coincidence that the leading role in the poetic texts of the artist belongs to the figurative and expressive phraseology, which often includes metaphorical units. In his poems, the writer opens up greater opportunities for the realization of his creative ideas. Therefore, in addition to these stable combinations of words, the author uses constant comparisons, euphemisms, hyperboles. The thematic grouping of poetic works allows us to identify stable combinations of words used by the master of the word to depict the image of the author, his opponent. Therefore, we can talk about the phraseological portrait of the Ukrainian people in the poetry of M. Rudenko, his native land, as well as the lyrical hero and his opponent. With the help of phrases the poet figuratively reproduces the attitude of different groups of the population to the language, determines the place of the native language in the life of the Ukrainian people.

Using various ways of stylistic use and contextual transformation of phraseological units (creation of semantic oppositions, use of antonymous opposition, semantic renewal), the poet often modifies them in order to give the expression a certain connotation, strengthen the expressiveness of the phrase, update its semantic nuances. This is served by the methods of expanding the component composition of a stable combination of words, permutation of components, introduction of a phrase into a new context, lexical replacement of one component by another. Using the image, which became the basis of common phraseology, the author often forms a stable combination of words.

Key words: phrasemicon, phrasemics, phraseological unit, phrase, figurative-expressive phraseologisms.

Вступ. Микола Руденко – пристрасний патріот, невтомний шукач істини, майстер образного слова, поет, прозаїк, дослідник, творець формули „енергія прогресу” – „став героєм уже незалежної України у 2000 році” (Неживий, 2016, с. 77), хоч творчість свою розпочав ще 1947 року, коли вийшла його перша поетична збірка „З походу”. Згодом з’являються його книги „Незбориме плем’я”, „Ленінградці” (1948), „Поезії” (1949), „Мужність”, „Світло глибини” (1952), „Переклик друзів” (1954). Кращі вірші 60 – 70-х років минулого століття ввійшли до книги „Поезії”, що побачила світ 1991 року. Уже в ті далекі від сьогодення роки „у його поезії виразно простежується на противагу офіційно диктованій зовсім інша система соціально-етичних координат і моральних цінностей. Досить згадати триптих „Мати”, чимось ледь уловимим суголосний Симоненковій „Думі про щастя”, де також із полемічною гостротою ставиться питання про вищі цінності нашого життя, про

зацькованість простої людини, загнаної в ярмо тяжкої праці, на якій і тримаються статки не її, а багатьох інших – благополучних, охочих до повчань, щедрих на демагогічні словеса – індивідів нашого суспільства” (Слабошпицький, 1991). „Маючи вільний доступ до різних прошарків української суспільності, – пише Ігор Качуровський, – пройшовши шлях від Донбасу, через Москву, через Другу світову війну, опинившись серед упревілегійованої бюрократії сучасної України, Микола Руденко знав, що нуртує в нутрі народу, чим живе і дихає, чим радіє і що йому болить” (Качуровський, 1982, с. 7).

Поезія М. Руденка актуальна й сьогодні, хоч її творцеві незабаром виповниться сто років, а самі вірші написані кілька десятків років тому. Зосереджуючи увагу на гострих соціальних, побутових, політичних, моральних, особистісних питаннях, автор дискутує з потенційним читачем, пересічним громадянином своєї країни, поетом, політиком. Мова поезій митця багата на різні стилістичні фігури, але центральне місце у віршах М. Руденка посідає метафора, художня деталь, засобами якої передано переживання ліричного героя. У мовній тканині поетичного тексту важливе місце належить фразеологізмам, якими доповнено, поглиблено чи виокремлено метафору. Тому вивчення функції фразеологізмів у поезіях М. Руденка має важливе значення, адже мовотворчість українських поетів завжди була в полі зору науковців.

Мета статті – подати загальну характеристику фраземікону М. Руденка, використаного в поезіях митця, з’ясувати його функцію та прагматичні наміри автора. Предметом розгляду стали поетичні твори Миколи Руденка, поміщені в збірку „Поезії” (Київ, 1991). У дослідженні запроваджуємо *описовий метод* вивчення мовних явищ з його *процедурами семантико-стилістичного й контекстуально-інтерпретаційного аналізу*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фраземіка поетичного тексту була предметом вивчення таких дослідників, як Н. Бобух (Бобух, 1992), Н. Венжинович (Т. Шевченко (Венжинович, 2018)), С. Єрмоленко, А. Мойсієнка, Л. Гнатюк (Т. Шевченко (Єрмоленко, Мойсієнка, Гнатюк, 2013)), В. Калашника (українська радянська поезія (Калашник, 1992)), Ю. Маркітантова (І. Римарук, П. Гірник (Маркітантов, 2012)), В. Півня (С. Гординський (Півень, 2005)), А. Супрун (М. Рильський (Супрун, 1999)), О. Тележкіної (Д. Павличко (Тележкіна, 2011)), Л. Чернявської (О. Ольжич (Чернявська, 2000)), О. Цвіркун, Т. Слободинської (Л. Костенко, В. Симоненко, І. Драч, Д. Павличко (Цвіркун, Слободинська, 2008)).

В. Калашник, виділяючи поетичні фразеологізми у творах українських поетів радянської доби, аналізує такі основні їхні групи: образно-символічні та перифрастичні вирази, метафоричні та епітетні структури, афористичні вислови (Калашник, 1992). Аналізуючи власне фразеологію, уживану в поезіях М. Рильського, А. Супрун зазначає, що творча манера поета виявляється „в індивідуальних способах

стилістичного використання і контекстуального перетворення фразеологічних одиниць, які зазнають у його текстах різноманітних okazіональних трансформацій...” (Супрун, 1999, с. 15). Дослідниця мови поезій Д. Павличка О. Тележкіна стверджує, що фразеологічні одиниці, ужиті у творах цього митця слова „з метою художнього відтворення явищ, подій, осіб, виступають не лише як образно-виражальні одиниці в межах художнього твору, але й розширюють діапазон свого функціонування і можуть вільно сприйматися поза текстом-джерелом, оскільки мають узагальнюючий характер і можуть використовуватися усіма носіями мови” (Тележкіна, 2011, с. 73). Умілому використанню фраземіки у творах Т. Шевченка, на думку Н. Венжинович, сприяє універсальна природа геніальних текстів, „що становлять джерело вивчення структурних та етнокультурних ознак української літературної мови в її часовому та просторовому вимірі” (Венжинович, 2018, с. 267). В. Півень наголошує, що С. Гординський „творчо використовує широкий спектр порівняльних конструкцій за формою, розміром, запахом, відчуттям, якістю, властивістю тощо, виявляючи при цьому індивідуальний підхід до підбору лексичних і синтаксичних мовних засобів”, автор уживає також перифрази, з допомогою яких „прикмети певних предметів і явищ дійсності виражаються не прямо, а через поетичний і художньо-образний опис”, що свідчить про майстерне творення саме таких своєрідних тропів” (Півень, 2005). Отже, в українських поетичних текстах функціують загальномовні фразеологізми, що нерідко стають основою мовотворчості письменника, проте талановитий майстер слова може збагачувати національну літературну мову okazіональними, індивідуально-авторськими елементами, що формує його поетичну фразеологію. Трансформація узусних стійких сполучень слів – „це оригінальний спосіб уплетення фразеологізмів у мовну канву поетичного тексту, що передбачає, крім оновлення внутрішньої форми вислову, художньо-естетичну мету” (Цвіркун, Слободинська, 2008).

Виклад основного змісту. Миколу Руденка називають майстром поезії суспільно-політичної тематики, оскільки предметом розгляду його творів завжди стає якась актуальна тема. Це питання, пов’язані з осмисленням глобальних проблем існування людини у Всесвіті, екології природного середовища, шукання талановитої особистості, труднощі, що випали на долю простої сільської жінки, почуття політичного в’язня, який відбуває покарання разом із зрадниками, тими, що прислужували фашизму. У багатьох поезіях порушене питання ролі мови в житті суспільства, відчуження багатьох жителів України від рідного слова. Поета турбує доля України і українського народу.

Скажімо, вірш-триптих „Мати” – „не тільки монументальна фреска, на якій виразними емоційними кольорами відтворено людину, що тримає у своїх натруджених руках увесь світ, а й водночас – своєрідний розтин нашого суспільства з його аж вельми оригінальним розподілом праці,

де біля підніжжя піраміди стоїть виснажена експлуатацією селянська мати, а на її вершині – ідеологічні пастирі й новочасні урядники” (Слабошпицький, 1991). Поет сміливо добирає низку деталей, які передають умови праці сільської жінки (*Клумаки випадають з натруджених рук. // Хто піддасть їх на плечі у вирі людському? // Ти босоніж торкаєш розпечений брук, // Так ти ходиш в віках по вугіллі жаркому* (МР, П: Мати, Триптих)). Смуток матері за дітьми вилився метафорою (*За ворота виходять дебели сини*), умови непосильної праці постали кількома штрихами (*А годуються люди з твоєї лопати; І сотисячний хор оспіває твій труд, // Та ніхто не піддасть тобі клунок на плечі*). Але тепліє в душі жінки мрія про те, що діти будуть жити краще, ніж вона. І ця мрія передана когнітивними індивідуально-авторськими метафорами, серед яких важливе місце посідає фразеологізм *виходити в люди*, що влучно передає психологію натрудженої матері. Неповторності та своєрідності висловлювання набуває також завдяки використанню народного побажання щастя й добра: *А ти викашлюєш старечі груди // І кажеш в ніч невидимим синам: // – От бач, виходять наші дітки в люди. // Дай Бог їм щастя більшого, ніж нам* (МР, П: Мати. Триптих). Удадо дібрані порівняння створюють враження нескінченного ряду управлінців: *ростуть, мов лісова травиця, // Немов пирій у житньому рядку*. І як підсумок сказаному постає опозиція числівника *сто* (‘дуже багато’) та *палець* (‘один’): *Сто обліковців на твою правцю, // На кожен палець – по керівнику...*

Поет хоче вірити в краще майбутнє України, про що свідчать метафори *Наливається вірою серце моє, // І вдивляється думка в невидимий корінь: // Ген селянка мадонною в небі встає – // Господиною вічних земних перетворень* (МР, П: Мати. Триптих). У цьому суспільстві ліричний герой схильний бути будь-ким, що вдало укладено у фразеологізм з *легкої руки*: *Україно !.. // З твоєї легкої руки // Не боронь мені стати твоїм перегноєм* (МР, П: Мати. Триптих).

У поезії „Реабілітований” подано розлогий опис внутрішніх переживань солдата, що відважно захищав свою батьківщину від ворога, але все ж потрапив до фашистського полону, з якого намагався вирватися за будь-яку ціну (*Та я в думці кричав катам: // Мертвий вийду з ваших могил!*). Однак за перебування в полоні він змушений був розплачуватися десятима роками таборів (*...Та ні хліба вже, ні води – бо тепер я німецький шпигун!*). Почуття солдата, якого всі вважають ворогом народу, поет передає з допомогою складних метафор: *Снікся в серці болючий шов, // Рвалась в пам’яті світла нить. // Та невже ж я пекло пройшов, // Щоб на інше його змінить?*, значення яких доповнюють образно-виражальні фраземи, до складу яких належать метафоричні одиниці (*Щось у грудях смоктало мене, // Гніт на серці тяжкий лежав; // І відтоді мій сон – не сон // Я на нари валився з ніг – // І одразу ж кризь морок зон // В сновидіннях до вишки біг; А добуде пійло бридке –*

// Знов прокинеться чорна нудьга. // І тоді він розкаже таке, // Що й на серце камінь ляга (МР, П: Реабілітований). У надії побачити свого сина, який, за розрахунками ув'язненого, уже, мабуть, став солдатом, вигнанець поглядає на вишку, де чергували молоді хлопці: *О, на вишку мені б не слід // Кидать оком з-під пухлих вік!* (МР, П: Реабілітований). Цей погляд М. Руденко вербалізував фразеологізмом *кидати оком*, щоб підкреслити і невпевненість, і обережність, і ще не зовсім утрачену надію ліричного героя поезії впізнати сина. Син, побачивши батька, хотів кинутися до засудженого в обійми, але його розстріляли, що поет передав стійкими сполученнями слів із метафоричними компонентами: *Розстріляли... За що, скажіть?.. Тим смертям не кінець іще. // Люди, вузлика зав'яжіть, // – Хай та згадка совість пече.* Тому після багатьох років свого поневіряння він намагається вчити дітей своїх колишніх учнів, застерігаючи їх від можливих помилок. Висловленню цієї думки сприяють фразеологізми: *Як земний заповіт велить // І навчає прадавній час, // Крові ближнього бійтесь пролить. // Бо прокляття впаде на вас* (МР, П: Реабілітований).

Образному відтворенню життєвих реалій у поезії нерідко допомагає використання фразем, доповнених додатковими компонентами. Скажімо, фразема *співати пісню (пісеньку)* 'не маючи власної думки, сліпо повторювати чуже, діяти за чужими настановами' (ФС: с. 849) у поезії звучить як *співати полтавську пісню*, а стійке сполучення слів *ковтати сльозу* 'стримувати, тамувати плач' (ФС: с. 384) перетворено на *ковтати кийвську сльозу: Співає поліцай полтавську пісню, // А я ковтаю кийвську сльозу* (МР, П: Пліч-о-пліч сплю з колишнім поліцаєм). Ці дві фразеологічні одиниці вступають у контекстуальні антонімічні відношення, оскільки набувають додаткових конотацій: дії поліцає засуджують його земляки, а діяльність письменника-патріота була невігідна правлячим колам Києва.

Для оновлення змісту фраземи іноді авторові достатньо переставити компоненти, аби вислів зазвучав по-новому: *Його професія завжди потрібна: // Теля покірне дві корівки ссе* (МР, П: Пліч-о-пліч сплю з колишнім поліцаєм) (див.: *покірне телятко дві матки ссе, а зле ні одної* (Українські, 1984, с. 312)), чи, наприклад, увести в новий контекст, завдяки якому змінюється і конотація фраземи, і її значення: *По-табірному він, звичайно, сука, // а я його за барки не візьму* (МР, П: Пліч-о-пліч сплю з колишнім поліцаєм) (див.: *брати за барки* 'рішуче наступати на кого-небудь, домагаючись свого' (ФС: с. 50) і *не брати за барки* 'не вступати в суперечку').

У поемах М. Руденко відкриває більші можливості для реалізації художніх задумів, оскільки вони дають змогу подивитися на порушену проблему в різних часових вимірах чи досягнути її через долю відомих українців. Зокрема в поемі „Вічна вдова і диявол” поет порушує питання про гармонію матеріального і духовного, корисного і красивого, звертає увагу на роль мови в житті народу, суспільства і кожної особистості.

Переповідаючи життєвий шлях княгині Євпраксії, автор з допомогою вдало дібраного порівняння та метафори малює її портрет: *Обличчя біломатове – мов крейда, // Підсвічена багрянцем із-за хмар* (МР, П: Вічна вдова і диявол). І однією фразеомою образно характеризує її життя: *Євпраксія (на троні – Адельгейда) // Від долі мала не один удар* (МР, П: Вічна вдова і диявол), підкреслюючи, що відчуженість від усього рідного (*Навіщо трон, коли нема кохання? // Ані Дніпра, ні рідної землі* (МР, П: Вічна вдова і диявол)) спонукало її піти в монастир (*Не бийте, люди, в золоті литаври. // Хай челядь тишині страви прибере. // Вона смиренно просить до Лаври – // Євпраксія черницею помре...* (МР, П: Вічна вдова і диявол)), бо *Ні, не в Європі, а у себе вдома // Вона побачила це згубне зло: // Є мова-панія і є сірома... // Чому ж одвіку так у нас було? ...* (МР, П: Вічна вдова і диявол).

Беручи за основу функційний аспект фразеології в художньому тексті, С. Гаврін, указуючи на її функційно-семантичну комплікативність (невизначеність, заплутаність), виділяє шість основних типів фразем: образно-виражальні стійкі сполучення слів, еліптичні, термінологічні, алгоритмічні, ті, що виражають узагальнювальні сентенції, і контекстологічні (Гаврін, 1974, с. 83). У поезіях М. Руденка найбільш уживаними є фразеологічні одиниці першої групи.

Зокрема, фраземікон поеми „Вічна вдова і диявол” включає найчастіше стійкі сполучення слів із метафоричними компонентами (*Набачилась, як видно, досить лиха – // В Європі також вистачає зла... // Вона стоїть – наморена старчиха, // Яка пів світу пішки перейшла*). Гідне місце в цьому творі займають також образні порівняння (*Держава – це Особа. І вона // Теж здатна втрапити в смертельні сіті // Неначе нерозсудлива жона; Добра і правди – невелика жменька. // А лиха – мов озера уповні. // Чужинець так не поглумиться з ньеньки, // Як рідний син, що зріс на чужині*); евфемізми (*Можливо, справді українську мову, // Джерел якої ще ніхто не зна, // Вони на вітер кинуть, як полу, – // І в рідну хату прийде чужина?*); гіперболи (*О ні!! Для мови вашого загалу // Хай стане домом не палац, а хлів, – // Щоб ви на кожнім кроці відчувала // Неповновартість хлопів і хохлів*).

Будучи одним із засобів образного висловлення думки (*І часом на могилі душі ниці // Спитають, закопиливши губу: // – Німецька королева – // І в черниці?! // За що їй Бог послав таку судьбу?*), фраземи в поемі „Вічна вдова і диявол” відтворюють давні традиції нашого народу (*Вдовиця молиться – і мимоволі // Молитву обертає до вогню. // Так пращури молилися у полі, // Коліна прихиливши на стерню*), свідчать про наявність прагматично налаштованих прошарків суспільства (*Віддай хлоп'ят до мене у науку – // Я їх пошлю в Варшаву чи Москву. // Вони, набивши на чужому руку, // Тобі державність привезуть нову*). Микола Руденко, применшуючи здобутки української мови (*Нехай вона не вибилась поки що // У люди, ніби вбога удова; // Нехай у світі є і краці, й вищі // Від неї мови – // Та вона жива!*), усе ж вірить у світле

майбутнє України: *Хоч ти ще й досі мешкаєш у хижі // Між тихих верб і яблуневих крон, // Не в Києві, княгине, не в Парижі – // В самому Сонці є для тебе трон.*

Ю. Шепель, досліджуючи місце метафори в теорії когніції, твердить, що для вираження системи тих чи тих переконань або суджень за допомогою мови можливе часте й одночасне використання метафор, які належать до одного семантичного класу. Метафора в такому разі є одним із засобів, що забезпечують зв'язність природно-мовних текстів, а також їх нерозривність із контекстом. Загалом „Метафоричні вирази є одним із найважливіших засобів, за допомогою яких людське мислення формує уявлення й виробляє судження, що стосуються просторового й тимчасового контексту свого існування” (Шепель, 2017, с. 17 – 18).

Отже, у поезіях М. Руденка з допомогою фразем метафоричного походження відтворено ставлення різних верств суспільства до мови, місце мови в житті нашого народу: *лікувати словом, ранити словом (Молюся, Боже, на твої дива: // Ти раниш словом і лікуєш словом (МР, П: Передчуття прози)), пізнати суть (Я прагну там пізнати знову // Суть незрадливу, суть людську; // Із вуст почути рідне слово – // І десь померти в холодку (МР, П: Туга)); шукати, ніби голку в сіні (Та чи збагну, що на Вкраїні // Уже доводиться в містах // Шукати, ніби голку в сіні, // Дідівське слово на вустах? (МР, П: Туга)); рвати душу (Гай-гай! Сидіти й мудрувати // Посеред гір на чужині – // Не те, що вдома душу рвати // Об терни дикі, навісні (МР, П: Туга)); ловити на думці (І часом ми себе на думці ловим: // А хто ж ми є? Слова. Живі слова (МР, П: Передчуття прози)); не викинути з воза, слово не вмирає (Я вірю, що прийшла моя пора – // В мені поволі визріває проза, // Яку читач не викине із воза, // А візьме в дім, // Де слово не вмира (МР, П: Передчуття прози)) та ін.*

Фразеологічний портрет ліричного героя поезій репрезентований такими стійкими сполученнями слів: *розп'ятий на семи вітрах (Я – вільний промінь. // Я – космічний птах. // Я цілий Всесвіт облетіти мушу. // Ген розп'ятий на семи вітрах, // Я на семи вогнях тримаю душу (МР, П: Новорічне)); змусити прикусити язика (Щоб не злетіло слово з язика, // Його, зрадливий, прикусити мушу (МР, П: Чи рік, чи вік... І хто тебе прирік...)); відвести душу в розмові (В розмові щирій душу відведу, // А вранці уклонюсь тому порогу, // Що допоміг забути про біду, – // Та й потихеньку вирушу в дорогу (МР, П: Мов злодій ...)); зібрати в кулак душу (Він мені заповів, щоб розслаблену втомою душу // Я зібрав у кулак і заснути не смів ні на мить (МР, П: Засурмили вітри)); засвоїти мову Езопа (Я міг би, засвоївши мову Езопа, // Забути, як давить цензурна морока (МР, П: Шлях до себе)); затуляти очі (Озвався біль, який давно несучу: // Навчіть мене, до смутків неохочі, // На все у світі затуляти очі (МР, П: Маки)); фініш не за горою (Мій фініш десь не за горою – // А там... // Прощай, недобрый світ!.. (МР, П: Чомусь життя здається грою...)); скрипіти зубами (Вночі не сплю – скриплю зубами: //*

Болять потрошені кістки (МР, П: Нічний рядок)); *запала в серце недовіра* (*І відтоді запала у серце дитяче // Недовіра до вашого, люди, єства* (МР, П: Татарин)); *не миритись на легкому хлібі* (*Із окопних часів, із важких лихоліть, // Не зумівши миритись на хлібі легкому, // Я дерусь по драбині, що в грудях стоїть, // Хоч високих шаблів і не видно нікому* (МР, П: Із окопних часів, із важких лихоліть ...)) та ін. Вишуканості вислову, образності мовлення поет досягає в переважній частині випадків завдяки вдалому введенню в контекст вірша фраземи, доповненої новими компонентами. Скажімо, вислів *те, що треба* доповнено дієсловом *говорити*, а усталене *манна з неба* зазвучало як *падає манна з неба* (*Караюся змалку: чому я такий? // Навчитися б те говорити, що треба, // Заради домівки, де хлібець легкий, // Де падає манна з ласкавого неба* (МР, П: Моє царювання)). Іноді фразема стає складовою частиною антропоморфної метафори, набуваючи нового значення: *І до мене з грозового неба // Блискавка бровою повела* (МР, П: Падають на землю метеори ...) (пор.: *хоч би повести бровою* 'не зважати, не реагувати на кого-небудь' (ФС: с. 653) і *блискавка повела бровою* 'звabila'). Фразеологізм *іти в ногу* 'погоджувати з ким-, чим-небудь свої дії' (ФС: с. 352) набуває протилежного значення у зв'язку з додаванням до нього частки *не* (*Хай твердить той, хто втратив зір, // Що ти, мовляв, ідеши не в ногу* (МР, П: Якщо твої товариші...)).

Фразеологічний портрет опонентів автора постає з висловів: *а цур їм пек, отим рудим вівчаркам* (*А цур їм, пек – // Отим рудим вівчаркам. // Я хочу тіло бачити твоє. // Це ти, кохана, чи ранкова хмарка? // Над ліжком чисте сяєво встає* (МР, П: Побачення)); *Кайнова сила* (*Як розгадати, де ота рука // Бере для себе Кайнову силу, // Щоб підписом чи кнопкою дзвінка // Народи цілі кидати в могилу?* (МР, П: Виснажує і зраджує мене ...)); *тверда рука* (*Помру за дротом, чи тверда рука // Напише косо: „Вислати за межі”?..* (МР, П: Помру за дротом...)); *гребти жар* (*Ми служимо тому, хто жар гребє, // Встромляючи у нього наші руки. // Коли ж, коли питаємо себе: // Чиї ми діти і чиї онуки?* (МР, П: Відтоді, як на Калці князь Мстислав...)); *темні душі* (*Темні душі, мов чорні миші, // Розбіжаться до мертвих планет, // І Земля у врочистій тиші // Вийде в простір з лихих тенет* (МР, П: Світло і темрява)); *пуп землі* (*Щоб, сатанинське крісло осідлавши, // З'явився знову чорний пуп землі // І гнав людей, – як це бувало завше, – // Туди, де смерть прислужує імлі?* (МР, П: З долини, де часу воли ліниві ...)).

Образ народу, який поет часто асоціює із займенниками *ми, ти*, нерідко постає величним і дужим, здатним *покласти до ніг світ* (*Хай рветься бомба, куля свище // І трупи засипає сніг, – // Щоб тільки ти піднявся вище // І цілий світ поклав до ніг* (МР, П: Між двома ерами)). Щоб підкреслити миролюбність українського народу, М. Руденко наголошує на войовничості, прагненні виділитися, що властиво для багатьох народів, з одного боку, і любові українців до землі, – з іншого. Тому фраземи *випити кров, напустити туману* стають

контекстуальними антонімами до висловлення любов до колосків на рідному лану (*Не той здолав, хто вилив більше крові // Чи напустив на душі туману – // Твоя могутність у твоїй любові // До колосків на рідному лану* (МР, П: Моєму народові)). Але поет свідомий того, що для багатьох людей землеробство здається дивним, бо ті, що *приростають пупом до землі*, часто не можуть бути мобільними, підприємливими (*Ха-ха! Десь там на півночі є люди, // Що приростають пупом до землі* (МР, П: Кочовики й землероби)). І як підсумок поет зауважує: це й сприяло бездержавності, що укладено у фразему *упасти в ноги чужим: Багатство наше стало нашим злом: // Як не своїм – чужим упали в ноги* (МР, П: Самовидець).

З іншого боку, М. Руденко засуджує своїх земляків за їхню покірність, терплячість, небажання відстоювати свої права, яке майстер слова вербалізує фраземами *набрати води у рот, бути в нашому з головою* (*А невідкупний віри-недрема // Мовчить, води набравши в рот, – // Тоді це лихо не окреме, // Тоді вже винен весь народ* (МР, П: Шанують лиш того народи); *Ми не віримо в потойбічне, // Ми у нашому з головою: // Ти – це тільки стихія космічна, // Що не може бути живою* (МР, П: Атомне)). Не випадково він закликає боротися за свою незалежність: *Ні! Годі жити, води набравши в рот – // Кричати треба, щоб згадали люди: // Була Україна – військо і народ. // Була... // Та я запитую: чи буде?..* (МР, П: Самовидець). Поет переконаний, що не варто прислухатися до порад інших (*З них кожен був стократ багатший духом, // Ніж той, хто оди їхні відзначав, // До слів чіх ми припадали вухом, // А він всю велич лиш в собі вбачав* (МР, П: Я знав поетів)); настав час відстоювати свої права (*Йди, маленький Месіє, // Бий у дзвони по селах* (МР, П: Всі ми хворієм нині ...)).

Розуміючи, настільки потрібні для сучасної цивілізації глобальні перетворення природи, державні об'єднання, письменник застерігає від надмірної податливості, яка може спричинити втрату самобутності, котру він називає *вкороченням роду: Ріки пересушили. // Переробили природу – // Тільки б нам душі лишили // Не вкоротили роду!* (МР, П: Що вам сказати, мамо). Цю індивідуально-авторську фразему письменник витворює сам за зразком загальноновживаної *вкоротити віку* 'позбавити кого-небудь життя, вбити' (ФС: 136).

Поет засуджує надмірну сентиментальність українців (уміння *пускати сльозу: Він бачить на щоці сльозу скупу – // І сам уже не здатний сліз тримати* (МР, П: Самовидець)); відчуження від рідної мови і культури (*ні Бога в серці, ані власних слів : Нащадки, що окопними ночами // Тобі звижались серед полів, // Вже прижилися в ній наглядачами // Ні Бога в серці, // Ані власних слів* (МР, П: Гірке прощання)); п'янство, яким нерідко прикривають власну слабкість (*А інші топлять у горілці // Безглуздість власного буття...* (МР, П: Між двома ерами)).

Фразеологічний портрет рідного краю М. Руденко передусім пов'язує з красою природи (*Тут над хатами нависа // Дим розмальованих печей, // І так синіють небеса, // Що вам не відвести очей* (МР, П: Хуторець)), битим шляхом (*Краплини понад шляхом битим – // Мов намистини у разку* (МР, П: Павук)), соняшником (*Зненацька сонях, змучене створіння // Гранітну товщу корінцем прошив – // І щось гойднулося в його корінні, // Неначе гору він заворушив* (МР, П: Перед землетрусом)). Але письменник засуджує пасивну позицію земляків (*Ні хліба з'їсти, ні поговорити – // Блукаю лісом, ніби одинець: // Тут кожен дбає про своє корито, // Про хату скраю та про гаманець* (МР, П: Пробудження серед ночі)).

Фраземи, ужиті М. Руденком у поетичних творах, залежно від особливостей функціонування та за компонентним складом можна поділити на кілька груп. Першу, найбільшу, складають загальноновживані вислови, засвідчені загальнономовними словниками і використані поетом без змін: *Не заради спортивної гри // Чи тому, що вінок тобі любий. // Рот зав'яжуть, а ти говори* (МР, П: Стало слово моє земним...); див.: *зав'язувати (зав'язати) язик (язика, рот, роти)* 'примушувати когонебудь замовкати, забороняючи або не даючи можливості висловлюватися' (СУМ, III: с. 64); *Розум певну слушність відзнача. // Ну а серце, що до правди ласе, // Богові відрубє з плеча: // – Сам ти в цьому винен, сивий Часе* (МР, П: Визнання); див.: *рубати з плеча* 'говорити, діяти різко, категорично' (ФС: с. 763); *Ти зважилась підняти руку // На княжу голову, змія? (МР, П: Рогніда і Володимир); підняти руку* 'бити когонебудь' (ФС: с. 636).

До другої відносимо варіанти загальноновживаних фразем, у яких поет із стилістичною метою вдався до заміни одного з компонентів іншим: *Однаково, яку дадуть роботу: // крутить скрипуче колесо млина, // Орати до дванадцятого поту // Чи то гарчати псом біля вікна* (МР, П: Як стати поетом); див.: *до сьомого (десятого) поту* 'до крайньої, граничної втоми' (ФС: с. 683); *Здавалося, то огир шию здибив – // Земля з-під ніг пливла серед відлунь* (МР, П: Перед землетрусом); див.: *земля тікає з-під ніг* 'хто-небудь втрачає рівновагу, падає', 'хтось втрачає свої позиції, зазнає краху в чому-небудь' (ФС: с. 333); *Тіло зневаживши тлінне, // Рай занебесний вподоба – // І упаде на коліна, // І набиватиме лоба* (МР, П: Линьте, римовані стріли...); див.: *розбивати лоба* 'схилятися перед ким-, чим-небудь; поклонятися комусь, чомусь'; 'докладати максимум зусиль для здійснення чого-небудь' (ФС: с. 743); *Ти шлеш нам на очі // Облуду й полуду. // Чого ж бо ти хочеш, // Космічний прибуду?* (МР, П: Світло і темрява); див.: *наводити полуду на очі* 'навмисно неправильно інформувати, обдурювати когонебудь, затуманювати чийось свідомість' (ФС: с. 520).

Інколи М. Руденко використовує образ відомого фразеологізму, тоді як у тканину вірша влітає самостійно створене стійке сполучення слів: *Гей, Володимире! У вічі // Гарбуз тобі жбурля дівча. // На те ж*

воно й // середньовіччя: // Сідлай коня, виймай меча (МР, П: Рогніда і Володимир); див.: давати гарбуза 'не погодитися вийти заміж' (ФС: с. 203); Скажуть такому: Бога // Слід шанувати дарами, – // **В кров розбиваючи ноги**, // Він побіжить до храму (МР, П: Линьте, римовані стріли ...); див.: бити ноги 'іти куди-небудь' (ФС: с. 25).

Для оновлення конотативного значення фразеологізму поет нерідко вдається до розширення компонентного складу загальноживаних фразем. Зокрема, стійке сполучення слів *після нас хоч потоп* М. Руденко перетворює на *хай після мене голод чи потоп* (*Чи вистачить на карнавальні дні // Вина і затишку в містах Європи? // Хай після мене голод чи потопи* – // *Про те вже дбати іншим, не мені* (МР, П: Содом. Цикл); див.: *після нас (а там) хоч потоп* 'байдуже, що буде потім, майбутнє не цікавить кого-небудь' (ФС: с. 682)).

Окрему групу становлять вислови, узяті з усного мовлення, які, хоч і не зафіксовані словниками, усе ж функціують у соціумі: **І в чому народились, люди** // *Увійдуть у святу ріку, // Щоб Божий хрест // прийнять на груди* – // *Родившись вдруге на віку* (МР, П: Рогніда і Володимир) (*у чому народитися, у чому мати народила* 'голий, без одягу'); *О люди, люди!.. // Як вас розбудити, // Щоб ви до Сонця очі підняли?* (МР, П: Філософе з чарівними очима ...) (*підняти очі* 'подивитися тверезо на речі'); *Не буде шаблі у його правиці: // Із серця він метатиме вогні* (МР, П: В дитинстві бачив я на кладовищі ...) (*із серця* 'спересердя').

Образність віршового тексту створюють також крилаті вислови, вдало вплетені М. Руденком у тканину поетичного твору: *Убила Святослава примха згубна* – // *Попереджати, що „іду на ви”* (МР, П: Череп Святослава) (див.: *іти на ви* 'виступати війною проти кого-небудь' (ФС: с. 353)). Відомо, що автором знаменитої фрази „Іду на Ви” є Святослав Хоробрий, князь Київської Русі (942 – 972), який, збираючись у черговий похід, відправляв до ворога посланця зі словами „Хочу на Ви іти”. У давньоруській мові знахідний відмінок збігався з називним, тож у сучасній українській мові фраза „Іду на Ви” має значення „Хочу іти на Вас”.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Фраземи, використані в поетичних творах М. Руденка, доповнюють і уточнюють метафорично висловлену думку. Не випадково провідна роль у поетичних текстах митця належить образно-виражальним фразеологізмам, до складу яких найчастіше входять метафоричні одиниці. У поемах письменник відкриває більші можливості для реалізації своїх творчих задумів. Тому, окрім названих стійких сполучень слів, автор використовує сталі порівняння, фраземи-евфемізми, гіперболи. Тематичне групування поетичних творів дозволяє виділити стійкі сполучення слів, використані майстром слова для змалювання образу автора, його опонента. Тому можемо говорити про фразеологічний портрет українського народу в поезіях М. Руденка,

а також ліричного героя та його опонента. З допомогою фразем поет образно відтворює ставлення різних груп населення до мови, визначає місце рідної мови в житті українського народу.

Вдаючись до різних способів стилістичного використання й контекстуального перетворення фразеологічних одиниць (створення значеннєвих опозицій, використання антонімічного протиставлення, змістоє оновлення), поет нерідко модифікує їх з метою надати висловлюванню певної конотації, підсилити експресивність фраземи, оновити її значеннєві відтінки. Цьому служить прийом розширення компонентного складу стійкого сполучення слів, перестановка компонентів, уведення фраземи в новий контекст, лексична заміна одного компонента іншим. Використовуючи образ, який став основою загальноживаного фразеологізму, автор нерідко й сам утворює стійке сполучення слів.

Перспективиподальших досліджень убачаємо в тому, щоб порівняти функції й стилістичну роль фразем, уживаних у прозових і поетичних творах М. Руденка.

Література

- Бобух, Н. М. (1992). Антоніми та фразеологізми з семантично протилежними компонентами. *Мовознавство*. № 4. С. 62 – 67.
- Венжинович, Н. Ф. (2018). *Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології*. Ужгород: ФРП Сабов А. М., 463 с.
- Гаврин, С. Г. (1974). *Фразеология современного русского языка*. Пермь: Вышш. шк., 187 с.
- Єрмоленко, С. Я., Мойсієнко, А. П., Гнатюк, Л. П. (2013). Мовотворчість Тараса Шевченка в слов'янській рецепції XIX – XXI ст. *Мовознавство*. № 2 – 3. С. 100 – 112.
- Калашник, В. С. (1992). *Українська поетична фразеологія і афористика поетичної мови позжовтневого періоду: семантико-типологічний аспект*: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.02 – українська мова. Дніпропетровськ, 40 с.
- Качуровський, І. (1982). Передмова. *Руденко М. Орлова балка* (С. 7 – 15). Торонто – Балтимор: Смолоскип, 452 с.
- Маркітантов, Ю. О. (2012). Фразеологізми в поетичному мовленні Ігоря Римарука і Павла Гірника. *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Вип. 31. С. 110 – 114.
- Неживий, О. І. (2016). *Луганицина – земля українська. Духовні обереги рідного краю. Літературно-краєзнавчі нариси*. Х.: Друкарня „Мадрид”, 136 с.
- Півень, В. Ф. (2005). *Ідіостиль поетичних творів Святослава Гординського*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Запоріжжя, 20 с.

- Слабошпицький, М. (1991). Передмова. *Микола Руденко – знаний і незнаний*. URL: <https://onlyart.org.ua/ukrainian-poets/virshi-mykoly-rudenka/slaboshpytskyj-myhajlo-peredmova-myk/>
- Супрун, А. П. (1999). *Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (на матеріалах поетичних творів М. Рильського)*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Дніпропетровськ, 20 с.
- Тележкіна, О. О. (2011). Фразеологія поетичних творів Дмитра Павличка як складова фразеологічної системи української мови. *Філологічні трактати*. № 1. Т. 3. С. 68 – 73.
- Цвіркун, О. М. & Слободинська, Т. С. (2008). Функціонування фразеологічних одиниць у віршованому тексті. *Наук. зап. ВДПУ імені М. Коцюбинського*. С. 145 – 147.
- Чернявська, Л. В. (2000). *Творчість О. Ольжича. Проблема поетики*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Запоріжжя, 20 с.
- Шепель, Ю. А. (2017). Когнитивное направление в лингвистике или место метафоры в теории когнитивии. *Метафора та її семіотичний контекст*. (С. 12 – 19). Дніпро : ДДУВС.

Джерела

- МР, П – Руденко, М. (1991). *Поезії*. К.: Дніпро. URL: <https://onlyart.org.ua/ukrainian-poets/virshi-mykoly-rudenka>
- СУМ – Словник української мови (1970 – 1980) (Т. 1 – 11). К. : Наук. думка.
- Українські – С. В. Мишанич & М. М. Пазяк (1984). *Українські прислів'я та приказки*. К. : Дніпро, 389 с.
- ФС – Білоноженко В. М. (1993). *Фразеологічний словник української мови*. К. : Наук. думка, 984 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2020 р.

Прийнято до друку 16.09.2020 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Ніколаєнко І. О.